

RESSENYES

THROWER, Norman J.W.

Maps and Civilization: Cartography in Culture and Society

Chicago & Londres: The University of Chicago Press, 1996; 326 p.

ISBN 0-226-79971-9. [N'hi ha una segona edició de 1999]

Trad. cast.: *Mapas y civilización: Historia de la cartografía en su contexto cultural y social*

Barcelona: Serbal, 2002 (Col·lecció La Estrella Polar, 36); trad. de Francesc Nadal. ISBN 84-7628-384-9

Dispossem de testimonis fefaents sobre el desenvolupament d'activitats d'observació metòdica del territori, de la seva plasmació gràfica en un suport material i de l'ús social del producte corresponent en la societat prehistòrica. Per tant, fins i tot abans de l'aparició de l'escriptura, tinguda com l'eina d'intercomunicació per excel·lència de la cultura i la civilització. Amb aquesta perspectiva de llarga durada, ni més ni menys, Norman J.W. Thrower vol posar de relleu la indissolubilitat de la història dels mapes amb la de la humanitat sencera, un objectiu molt ambiciós, l'assoliment del qual encara complica més en dirigir expressament el llibre cap a un públic universitari d'especialització molt diversa. Abans de comentar-ne el resultat, podem avançar que se n'ha sortit relativament prou bé. Amb aquesta obra, Thrower ens facilita un assaig, no pas un manual, d'una gran qualitat documental i d'una amenitat expositiva envejable. L'oportunitat i la utilitat de la seva traducció és, doncs, fora de dubte.

La matèria de qualsevol història de la cartografia, amb pretensions de ser completa, té un horitzó temporal de milers d'anys. En canvi, l'horitzó temporal de l'interès per a l'explicació de la trajectòria històrica de la cartografia encara no arriba a recular dos-cents anys. És ben sabut que els estudis cartogràfics no van reeixir, com a línia de recerca continuada, fins al segon terç del segle XIX. Malgrat que ara no sigui el moment de rememorar la historiografia cartogràfica —Thrower mateix ho fa només de requitllada—, és important de remarcar la modernitat d'aquests estudis. Aquesta obra ha posat una baula sòlida i segura en la cadena d'aportacions en aquest domini del coneixement històric.

L'arrelament de l'obra no s'enfonya només fins a l'horitzó profund de la roca mare de la humanitat i fins al menys distant de l'aparició dels estudis acadèmics contemporanis de la història de la cartografia. Hi hem d'afegir encara l'horitzó més proper: el d'aquelles circumstàncies

coetànies de l'obra que l'hauran influït directament. En aquest context, el lector o la lectora haurà de tenir ben present que la gestació de *Maps and Civilization* cal situar-la a les acaballes de la dècada de 1960. No es tracta, malgrat les aparences, d'una obra redactada els anys noranta tot i que l'autor en va fer una profunda revisió. M'entretindré a valorar aquest darrer horitzó de l'obra, el dels seus antecedents immediats, pels canvis de perspectiva que aportava.

En preparar la primera versió d'aquest llibre, la qual va aparèixer l'any 1972 amb el títol de *Maps and Man: An Examination of Cartography in Relation to Culture and Civilization* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall), el professor Thrower assimilava els principals canvis epistemològics que s'havien donat en el camp de les ciències socials i humanes de feia poc i els transposava en el domini de l'estudi dels mapes. Així, i en primer lloc, es desmarcava decididament del model d'història de la cartografia que posava les llistes de dates, de títols d'obres i de semblances biogràfiques d'autors i d'editors al capdamunt de la producció científica de la disciplina. No pretenen pas blasmar amb això la copiosa producció cartobibliogràfica¹ que havia caracteritzat fins aleshores l'estudi històric dels mapes. En tot cas,

calia resituar-les. Donar-los el lloc just d'auxiliars de primer ordre.

Com a cartògraf experimentat, i com a docent de la cartografia i de la teledetecció en diversos departaments de geografia, Thrower sabia prou bé que amb aquells materials antecedents seria ben difícil d'estimular la recerca cartogràfica. És per això que s'endinsa en una visió més general. No pensem pas en una «història total» vertebrada entorn d'interpretacions de la societat. L'autor és molt prudent: n'hi ha ben poques d'interpretacions. Entenem-nos: el text sobreix en contextualització de mapes en relació amb els mètodes i les tècniques d'observació de la Terra, de dibuix i de reproducció. Per a Thrower, l'evolució general de la «Cultura» i de la «Civilització» es redueixen, al més sovint, a la història de la tècnica en particular². Malgrat aquesta limitació de fons, la qual traïx el sentit més ampli que podríem esperar de l'enunciat del títol, l'assaig resulta ser molt més estimulant si ho comparem amb l'aridesa dels textos antecedents³.

El segon canvi de perspectiva que aportava l'obra de Thrower era el reconeixement de l'expressió cartogràfica com un estri per a la comunicació humana. Els mapes no havien de contemplar-se com a simples analogies del territori, sinó

1. Un gènere normativitzat d'ençà de l'obra de Herbert FORDHAM: *Maps: their history, characteristics, uses...* Cambridge: 1927.
2. La relació entre mapa i societat va ser el tema central de les dissertacions de David Woodward, Catherine Delano-Smith i Cordell D.K. Yee a l'Onzè Curs sobre Història de la Cartografia, organitzat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (Barcelona) el febrer de 2000. Vegeu AA.DD.: *Plantejaments i objectius d'una història universal de la cartografia*. Barcelona: ICC, 2001.
3. Els textos generals d'història de la cartografia disponibles fins ara en llengua hispànica, llevat del portuguès, i aprofitables per a la docència, eren els de Konrad KRETSCHMER (1914): *Historia de la geografía*. Barcelona: Labor, 1926, i Gerald R. CRONE (1953): *Historia de los mapas*. México: Fondo de Cultura Económica, 1956 (reimp., Madrid: FCE, 2000; sobre la cinquena ed. en anglès, 1978). Els estudiants de l'assignatura 21690 Història de la Cartografia, de la llicenciatura de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, han disposat, des de 1997 en endavant, de la traducció catalana il·lustrada de les conferències dictades per la professora Eila Campbell sobre *Introducció a la Història de la Cartografia* dintre del Primer Curs sobre Història de la Cartografia, organitzat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (Barcelona) el febrer de 1990.

també com el punt de partida per interpretar-lo i intervenir-hi. Una visió, doncs, que s'aparta de les més tradicionals, tan ben retratades més o menys en aquelles dates del tombant dels anys seixanta als setanta, per Pierre Vilar, partisà aquest sí de la història global, en definir els mapes com a «tautologies de l'evident»⁴. És cert que ni en l'edició de 1972, ni en la de 1996, no apareix citat per cap banda el cartògraf francès Jacques Bertin, el millor exponent de la consideració del mapa com un llenguatge. No hi fa res. Penso que hi ha un altre indicador que avala aquest posicionament: el manual de Thrower abasta per primera vegada la història de la cartografia fins als nostres dies. Gairebé la meitat de l'obra és dedicada a la producció cartogràfica dels segles XIX i XX, la qual cosa palesa com els mapes contemporanis s'alliberen dels elements retòrics que exhibien fins al set-cents i esdevenen una eina de treball quotidiana.

Encara ens cal destacar un tercer punt d'inflexió provocat per l'obra de Thrower en l'horitzó proper d'arrelament. Em refereixo a l'esforç per recollir la producció cartogràfica d'altres societats distintes de les de tradició cultural europea. En són testimoni els capítols segon i tercer dedicats, respectivament, a la producció cartogràfica dels mapes antics de l'Extrem Orient i de l'Àsia meridional i de la cartografia europea i islàmica a l'edat mitjana, que són d'una gran novetat per a l'època en què van ser concebuts. Així mateix, el tractament en paral·lel de la car-

tografia del món islàmic amb els *mappaemundi* i cartes portolanes de la medievallitat europea no era pas gens habitual. L'universalisme que manifesta l'obra de Thrower permet dispensar-li l'acusació de reduccionisme tècnic suggerit més amunt. Anys a venir, aquesta obertura vers altres tradicions culturals esclataria en el volum segon de *The History of Cartography*⁵, una de les millors obres de geografia i de cartografia de tots els temps, i en la qual Thrower també col·labora activament.

Explicat tot això sobre els antecedents immediats de l'obra de Thrower, ben poca cosa resta per dir. Podria semblar que m'he entestat a presentar-la com la polleguera de l'evolució epistemològica de la història de la cartografia del segle XX. Us ho pot haver semblat, però no és pas així. Més aviat cal considerar-la com un rebló més de la frontissa de la dècada de 1960, la qual també s'aguanta amb altres aportacions tan destacades com les d'Imhof, Dainville i Skelton, per citar-ne només les més evidents d'entre les immediatament anteriors a Thrower. Va saber donar forma a temps al conjunt d'idees formulades poc abans sobre el canvi de perspectiva d'objectius en història de la cartografia. En aquest context, caldria estudiar amb més cura, la qual cosa ara no podem fer, la influència que va rebre dels autors citats, i en especial de Peter Skelton⁶, director durant molt anys de la secció de mapes del British Museum.

Els editors barcelonins de la traducció, tan amatents a recordar, posem per cas,

4. Citat per J. Gómez Mendoza a l'entrevista recollida en GARCIA, M.D.; NOGUÉ, J.; ALBET, A.: *La práctica de la geografía en España (1940-1990): Innovación metodológica y trayectorias individuales en la geografía académica española*. Vilassar de Mar: Oikos-tau, 1992.
5. HARLEY, J.B.; WOODWARD, D. (a cura de): *The History of Cartography*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987 i s.
6. Nogensmenys, el cop de colze al disc ratllat de les cartobibliografies el va donar en *Maps: A Historical Survey of their Study and Collecting* (Chicago: The University of Chicago Press, 1972), transcripció de quatre conferències impartides per Skelton a la Newberry Library de Chicago l'any 1966. Els estudiants de l'assignatura 21690 Història de la Cartografia de la Llicenciatura de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, han disposat de la traducció catalana d'aquestes conferències a partir del curs 1998-1999.

que l'Editorial Milenio publica a la ciutat de «Lérida», no han fet res per normalitzar la presentació de l'aparat crític en Thrower (1996). Així, ens hauria agradat trobar-hi d'una vegada la llista de referències bibliogràfiques. Les referències de les obres utilitzades per justificar l'origen de la informació del llibre resten subsumides en el text d'unes notes tan oportunes com extenses. És una presentació assumible quan les notes ocupen poc espai com ara, per exemple, les que clouen aquesta ressenya. Però en aquest cas, per trobar un autor o detectar possibles biaixos documentals, tan interessants per saber quin peu calça l'autor, cal resseguir totes les notes, atès que a l'índex onomàstic només hi trobareu els noms de les persones citades en el text principal.

Aquesta mancança contrasta amb la presentació canònica de l'afegit titulat

«Introducción bibliográfica a la historia de la cartografía española», perfectament indexat per autors. No cal dir que aquest apèndix, confegit a consciència pel mateix traductor de l'obra i especialista prou reconegut en la matèria, serà d'una gran utilitat per a qui desitgi aprofundir el tema. És una llista amb uns criteris de selecció que s'endevenen molt generosos: seria treballós afegir-hi altres títols significatius malgrat la qualificació d'introductòria. Per acabar, cal recordar que aquesta edició hispanoamericana ha estat subvencionada per la Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (Madrid).

Pau Alegre

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
pau.alegre@uab.es

CARDELÚS, Jordi; PASCUAL DE SANS, Àngels; SOLANA SOLANA, Miguel
Migracions, activitat econòmica i poblament a Espanya
Bellaterra: Servei de Publicacions, Universitat Autònoma
de Barcelona, 1999, 131 p., Col·lecció Ciència i Tècnica, 15

Les migracions a Espanya han esdevingut una de les temàtiques de recerca en ciències socials que ha crescut durant els darrers anys, mentre als mitjans de comunicació de massa les migracions han esdevingut notícia habitual i als llocs de socialització són un tema de conversa recurrent entre gent diversa. Malauradament, en aquests anys, el rigor en l'anàlisi i a defensar criteris propis més enllà de modes interessades no han estat característiques dominants a cap dels tres àmbits esmentats. Ara bé, encara és possible trobar llibres com el signat per Jordi Cardelús, Àngels Pascual de Sans i Miguel Solana Solana, que, en el marc de les ciències socials, i més concretament de la geografia, marca una línia pròpia de recerca sobre les migracions que trenca alguns tòpics. Potser algun dia recerques com aquesta tindran difusió i podran

ser comentades per un ampli ventall de gent. Mentrestant, aquesta ressenya pretén ser una petita contribució per donar a conèixer aquesta obra sobre les migracions ocorregudes a Espanya durant el segle XX. Concretament, aquest llibre se centra en les migracions interiors, l'activitat econòmica i el poblament entre 1900 i 1995, parant especial atenció a les dècades dels anys seixanta, setanta i vuitanta, període que marca un canvi dràstic en la història espanyola, tant a nivell demogràfic com econòmic i territorial (i que es pot estudiar millor, atès que es disposa de més dades).

L'obra està estructurada en una introducció, quatre capítols i unes consideracions finals, i es caracteritza per l'ampli i acurat desplegament informatiu i gràfic: al llarg de tots els capítols hi ha diverses taulles estadístiques acompanyades de mapes

i figures que ajuden a interpretar-ne les dades. Es tracta d'un estudi basat en un ric treball estadístic, elaborat sobretot a partir de dades proporcionades per l'Institut Nacional de Estadística (censos de població, padrons, estadístiques de variació residencial, etc.), així com d'altres publicades pel Banco de Bilbao (actualment Banco Bilbao Vizcaya Argentaria). Els autors, bons coneixedors de les tècniques aplicades a l'estudi de la població i l'economia, al llarg del llibre utilitzen diferents mètodes per analitzar les dades estadístiques disponibles a Espanya i ofereixen a qui el llegeix diverses pistes sobre les seves limitacions i potencialitats.

A la introducció els autors comencen subratllant la generalitzada rellevància de les migracions interiors, que acostumen a ser, en termes quantitius, més importants que les exteriors, malgrat que habitualment tinguin menys ressò públic. De fet, com assenyalen, actualment aquesta mobilitat interior «és quantitativament més important que en altres èpoques, si bé presenta un caràcter diferent del dels moments més destacats» (anys cinquanta i seixanta).

En el primer capítol, s'analitza l'evolució general de la població ubicada a Espanya, tant a nivell provincial com general, i l'evolució del poblament d'aquest territori, fent-se a més una referència inicial a les migracions quant a partícips d'aquestes evolucions. Així, per exemple, s'aporten dades sobre l'estructura d'edats i dels sexes, així com les densitats poblacionals, els saldos naturals i els saldos migratoris.

El capítol segon es focalitza sobre l'estudi de les migracions interiors a Espanya, realitzant una descripció i una anàlisi dels fluxos. Es dedica un apartat introductori a la qualitat de les dades sobre fluxos, per després treballar amb la taxa de mobilitat, que relaciona els desplaçaments amb un col·lectiu potencial, situant la importància relativa dels efectius subjectes a desplaçament. Complementant els saldos migratoris, el treball amb fluxos

permet fer un pas endavant en el coneixement de les migracions, en permetre diferenciar entre migració intraprovincial i interprovincial i, en aquest segon cas, a més, distingir entre immigració i emigració. Els autors també utilitzen l'índex d'intensitat migratòria, que pondera les migracions amb les poblacions dels dos extrems del desplaçament.

En tercer terme, apareix un capítol que aporta elements per a la interpretació d'aquestes migracions, treballant diverses variables: la relació amb l'activitat econòmica, l'estructura d'ocupacions (incloent una anàlisi sectorial i territorial), la relació laboral (que permet copsar a l'acusat procés d'assalarització i de pèrdua d'autonomia productiva com a principal característica del segle XX) i les categories socioprofessionals.

En darrer lloc, el quart capítol es dedica a l'assentament de la població, facilitant una aproximació a les relacions entre la mobilitat geogràfica i el poblament. Així, d'una banda, s'analitza el pes de la permanència i, de l'altra, la desigualtat en l'intercanvi poblacional (parant especial atenció a les províncies de l'àrea catalana). També s'estudia la relació entre les migracions del passat recent i les del present, constatant-se que les migracions a Espanya presenten una forta inèrcia i estabilitat en les xarxes de circulació.

A tall de conclusions, els autors ofereixen unes consideracions finals que mereixerien fer-ne una bona difusió per acabar amb alguns mites. Així, per exemple, plantegen que l'aïllament de les migracions interiors com a objecte d'estudi no suposa que aquestes siguin independents de les exteriors, com tampoc ho són d'altres formes de mobilitat. També subratllen que «migració i assentament són dues cares d'una mateixa realitat i, en el cas d'Espanya, la força i l'estabilitat en l'assentament de la població són la cara que predomina». Aquest fet és molt rellevant a l'hora d'entendre les migracions, perquè aquestes en general són «un fenomen sub-

sidiari, un mecanisme d'ajust de la població a l'organització social de l'espai. Sense oblidar que les migracions són un fenomen social complex, important pels grups de persones que hi estan sotmesos». Pel que fa a les principals característiques generals en les migracions interiors a Espanya, els autors n'assenyalen les tres següents: la proximitat apareix com a factor important en la tria de possibilitats alternatives de desplaçament, les províncies presenten uns camins preferents per a l'emigració de la seva població (els quals són majoritàriament força estables) i, finalment, la majoria de províncies presenten una elevada correlació entre l'estructura dels camins d'emigració i els d'immigració. També es

destaca la creació d'una mena de zones i regions de més intensitat migratòria entre les seves parts, que en general comparteixen no només una proximitat geogràfica, sinó també social i cultural.

En definitiva, el llibre ressenyat dibuixa el panorama de l'evolució de les migracions interiors a Espanya durant el segle XX i és una eina molt útil per a totes aquelles persones que estudien aquesta temàtica o que simplement volen entendre millor les característiques dels moviments humans.

Ricard Morén i Alegret

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Geografia

Ricard.Moren@uab.es

BLAUT, J.M.

Eight Eurocentric Historians

Nueva York: The Guilford Press, 2000, 228 p.

ISBN-1-57230-591-6

El pensamiento de James Blaut y el campo de los estudios poscoloniales

Desde de la década de 1950 distintas propuestas provenientes de académicos situados en diversos lugares del planeta han perseguido ofrecer interpretaciones que quebraran con las visiones que naturalizaban y justificaban la configuración del orden político mundial. Comprender el papel de las sociedades de América, Asia y África en la definición de los proyectos políticos de los países centrales ha sido uno de los objetivos de los textos de Gunter Frank, Samir Amin o Franz Fanon, entre otros. Estas propuestas se presentaban como estrategias intelectuales y políticas emancipatorias que tenían como principal propósito desvendar las relaciones desiguales y de dependencia esta-

blecidas por algunos países europeos y Estados Unidos a través de sus acciones económicas, políticas y sociales con el denominado Tercer Mundo.

Hacia finales de la década de 1980, la constitución del campo de los estudios poscoloniales reactualizó el interés por estas propuestas, en la medida que se perseguía, entre otros propósitos, demostrar la complicidad y la materialidad de las representaciones, valores y prácticas discursivas, tanto científicas como literarias, pictográficas y fotográficas, en los proyectos coloniales europeos. Sin embargo, los estudios poscoloniales en el ámbito anglosajón recuperaron recientemente aquellas voces anteriormente mencionadas¹.

Dentro de este marco, consideramos que la propuesta de James Blaut puede ser recuperada a la hora de ampliar las pers-

1. Un «diálogo» entre las posturas poscoloniales anglosajonas y las experiencias históricas e intelectuales latinoamericanas es emprendido por Mignolo (2000).

pectivas que conforman el campo de estudios poscoloniales. Cabe destacar que este geógrafo marxista norteamericano mostró su interés por demostrar el papel político de las ideas en la configuración de las relaciones de poder ya en la década de 1970. Él consideraba que la constitución de una tradición disidente dentro de la geografía debía significar producir un conocimiento a favor de los grupos oprimidos (en sus términos, las mujeres, las minorías étnicas, la clase trabajadora) que rompiera con el elitismo cultural y el eurocentrismo (Blaut, 1979). Deconstruir el contenido eurocéntrico presente en el pensamiento occidental, fue el objetivo de su proyecto académico iniciado en 1993, con su libro *The Colonizer's Model of the World*, continuado por el texto que estamos reseñando, *Eight Eurocentric Historians*, y que pretendía finalizar con la obra que se titularía *Decolonizing the past*. El fallecimiento de James Blaut en el año 2000, en el momento que se desempeñaba como profesor de Geografía de la Universidad de Illinois, Chicago, llevó a que esta propuesta quedara inconclusa.

Como decíamos anteriormente, el propósito de la trilogía de James Blaut es describir los contenidos de los discursos que considera eurocéntricos. Su postura interpretativa parte de la perspectiva desarrollada en el primer volumen, que sostiene que algunas sociedades europeas, asiáticas y americanas contaban con igual grado de desarrollo económico y tecnológico antes de 1500. Para Blaut, el acceso del *Viejo Mundo* a las riquezas del *Nuevo Mundo* actuó como elemento clave en el desarrollo del capitalismo europeo, ya que permitió el ascenso de las clases mercantiles. Así, el avance económico y tecnológico europeo se daría en base a su acción extractiva de las riquezas y de la dominación de la población americana. A partir de aquí, el segundo volumen muestra que las posturas eurocéntricas buscaron demostrar que principalmente fueron únicamente las condiciones ambientales, polí-

ticas y culturales propias de Europa las que llevaron a su desarrollo económico, institucional, social y tecnológico. Estas argumentaciones se construyen en base a representaciones que muestran a África, América y Asia como continentes que, por presentar condiciones diferenciadas de las europeas, nunca podrían llegar a tal grado de desarrollo. Como corolario de ello, Europa tendría que difundir su proyecto civilizatorio al resto de los continentes. Esta interpretación justificaría la dominación colonial y enfatizaría sus aspectos benéficos, dejando de lado la cara oscura de esta práctica política como fueron la explotación indiscriminada de los recursos naturales y de las poblaciones locales. Dentro de esta línea, el tercer volumen pretendía ofrecer una narrativa alternativa, en términos de Blaut, un modelo, de la historia del mundo desde el período medieval hasta el siglo XIX que destacase el papel que tuvieron en este proceso el colonialismo y la revolución industrial.

El proyecto de Blaut puede considerarse una confluencia de las distintas investigaciones llevadas adelante en su trayectoria teórica en el campo de la filosofía de la ciencia, en la ecología cultural, y en su experiencia empírica en el estudio del aprendizaje cartográfico de los niños y en el conocimiento de la geografía de los agricultores y pastores. Ello, junto con sus estancias en países de América Latina (Costa Rica, Venezuela, Granada, Puerto Rico, República Dominicana, Perú) y en Singapur, habrá contribuido a estimular su interés por elaborar una propuesta intelectual que indagara acerca del papel de las historias y geografías no europeas en la constitución de la historia mundial.

Eight Eurocentric Historians

Eight Eurocentric Historians se orienta a desvelar, criticar y refutar el cuerpo de la historia del mundo narrada desde una postura eurocéntrica. Blaut revisa el contenido eurocéntrico en la reflexión de

sociólogos, historiadores, politólogos y ecólogos que han dejado sus huellas en el pensamiento de la historia occidental, tanto en el pasado como en el presente. Se trata de: Max Weber, Lynn White Jr., Robert Brenner, Eric J. Jones, Michael Mann, John A. Hall, Jared Diamond y David Landes. Blaut considera al sociólogo Max Weber como el fundador de muchas de las posturas desarrolladas en los autores posteriormente reseñados. De hecho, Weber establece una división entre sociedades «racionales» e «irracionales». Mientras que las primeras se asocian a las formas de organización de las instituciones políticas europeas, consideradas modernas, las «irracionales» se hallan representadas por las instituciones propias del mundo asiático, descritas como atrasadas a partir del hecho que la agricultura bajo regadío habría desembocado en formas de organización política consideradas por Weber como despóticas, tales como las imperiales. La revisión del pensamiento del historiador Robert Brenner demuestra que el marxismo no está exento de presentar posturas eurocéntricas. Brenner sería representante de aquéllos que Blaut llama los «euromarxistas» (calificativo que podría ser seguramente aplicado al propio Marx también), en la medida que considera que la génesis del capitalismo, de la modernización, de la industrialización y de la democracia, básicamente, se encontraría en Europa, oponiéndose así explícitamente a las posturas de Gunder Frank, Paul Sweezy y Wallerstein². La revisión del texto de David Landes de 1998, *The Wealth and Poverty of Nations: Why some are so rich and some so poor*, reseñado de forma entusiasta por *The Wall Street Journal*, demuestra la actualidad del determinismo ambiental de Huntington en las posturas que dan cuenta de las condiciones

del mundo actual, al considerar que la riqueza de naciones del noroeste de Europa se justifica en las supuestas condiciones naturales de este ámbito geográfico.

La esencialización de Europa en tanto fuente de innovación, progreso y modernidad está presente también en el texto de Lyn White Jr. publicado en 1962, *Medieval Technology and Social Change*, donde las condiciones tecnológicas explicarían el apogeo del Viejo Mundo hacia finales de la edad media; o del historiador económico Eric Jones en su libro de 1981, titulado *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, donde sostiene que el «milagro europeo» se asocia a su superioridad ambiental, a los niveles de crecimiento poblacional moderados, a su desarrollo tecnológico, a su organización política y a su «espíritu» expansionista y mercantil. Dos autores influenciados por Max Weber y Ernest Gellner también manejan semejantes posiciones. Tal es el caso de Michael Mann, que, en su libro de 1986 *The Source of Social Power*, Vol. I, *A History of Power from the Beginning to AD 1760*, describe un supuesto viaje espacio-temporal del «corazón de la civilización» que sigue una trayectoria que, a manera de un occidente express, se inicia en Persia, pasa por Grecia y Roma y alcanza el suroeste del Reino Unido. Por su parte, John A. Hall, en su texto de 1985 *Powers and Liberties. The Causes and Consequences of the Rise of the West Eurocentry*, sostiene que son los rasgos culturales, que llevaron a la modernización política de este continente. De la misma manera, el biólogo Jared Diamond, con su libro Premio Pulitzer 1997, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, basa la centralidad europea en argumentos ambientales característicos de fines del siglo XIX y principios del XX.

2. Para Blaut el pensamiento de Eric Hobsbawm no escapa de considerar a Europa como el único responsable de su propio «ascenso» (Blaut, 2000, p. 73).

Para Blaut, las narrativas de estos ocho especialistas constituyen más que una teoría. Se trata de un vasto complejo de creencias, basadas en proposiciones y teorías explicativas que, legitimadas bajo su supuesta científicidad, procuran justificar el desarrollo del capitalismo europeo. Los argumentos sobre los que se basan los autores priorizan las características climáticas (John, Mann, Hall, Landes), las formas de tenencia de la tierra (John, Mann, Hall, Landes), los aspectos religiosos (Weber, White, Mann, Hall), la constitución familiar (John, Mann, Hall, Landes), la tasa de crecimiento de la población (John, Hall, Landes), las características urbanas (Weber, Jones, Hall, Diamond, Landes), tecnológicas (Weber, White, Brenner, Jones, Mann, Hall, Diamond, Landes), la constitución racial (Weber), entre otros. En realidad, estas argumentaciones no son más que «artilugios» (término que utiliza específicamente para referirse a la manera de organizar las fundamentaciones de Eric Jones), que sitúan a Europa o a los europeos por encima de otros pueblos y lugares. Por un lado, estos «artilugios» se basan en el contraste entre sociedades situadas en distintos contextos espaciales. Pero esta comparación intercultural no se hace en base al conocimiento de las sociedades contrastadas o de textos de autores que han estudiado dichas sociedades³. En realidad, ellas son construcciones propias donde el exotismo y el desconocimiento se confunden en la elaboración de estereotipos de sociedades como la de India o la de China. Así, por ejemplo, Jones considera que el fin de la expansión marítima de China, que dicho sea de paso se inició medio siglo antes que la europea, se debió

a una decadencia política del sistema y no a la búsqueda de alianzas con otros reinos asiáticos o a la mejora de la recaudación tributaria como lo plantea Victor Purcel en su texto de 1951, *The Chinese in Southeast Asia* (Blaut, 2000, p. 131).

Por otro lado, bajo la pretensión de dar cuenta del proceso del ascenso capitalista de Europa, la naturalización de los acontecimientos adquiere preeminencia sobre su historización. Características actuales de algunas sociedades son extrapoladas a otros tiempos históricos. Así, Europa se presenta como una sociedad superior desde siempre (Blaut, 2000, p. 41) o sus condiciones materiales del siglo XVIII son extrapoladas al siglo XV (Blaut, 2000, p. 62). En síntesis, para Blaut el eurocentrismo es un modelo de entendimiento del proceso de constitución del mundo que se alza sobre argumentaciones naturalistas y esencialistas, para explicar no sólo el desarrollo del capitalismo en Europa por las condiciones intrínsecas a dicho continente (historia en túnel, según sus términos), sino también para justificar el colonialismo hasta las formas de organización del mundo más recientes.

De esta manera, las formas de comprender el devenir del mundo presentadas por Blaut muestran que estrategias de construcción del conocimiento supuestamente abandonadas son recuperadas en la actualidad. Si bien los textos reseñados por Blaut no son tan próximos a nuestro contexto, podríamos preguntarnos si la propuesta de Samuel Huntington del *Choque de Civilizaciones*, tan popularizada con ocasión de los atentados del 11 de setiembre del 2001, no presenta semejantes características.

3. Para el conocimiento de la forma de organización política de China, Blaut cita las obras de: POMERANZ, *The Making of a Hinterland: State, Society and Economy in Inland North China, 1853-1937* (1993); ROWE, HANKOW, *Commerce and Society in a Chinese City, 1769-1889* (1984); MARKS, TIGERS, RICE, *Silk and Silt: Environment and Economy in Late Imperial South China* (1998), SUBRAMANIAN, *India's International Economy, 1500-1800* (1999), entre otros.

En este caso, Huntington presenta a Estados Unidos como representante de la sociedad occidental. Ello nos lleva a concluir que muchos de los discursos etnocéntricos, emergentes en nuestros contextos, precisarían de un análisis semejante para desvelar sus debilidades históricas y epistemológicas. Y de la misma forma que Blaut propuso constestar a estas perspectivas con un relato alternativo (proyecto del volumen 3 de su trilogía), la desconstrucción necesaria de los discursos que tematizan la superioridad occidental por encima del mundo islámico o del supuesto requerimiento de frenar la migración extracomunitaria, podría ir acompañada por la multiplicación de narrativas elaboradas en distintos contextos que den cuenta de distintas historias y que lleven a que las alteridades se construyan ya no desde

una única perspectiva a la vez jerárquica y universalista.

Bibliografia

- BLAUT, J. (1979). «The Dissenting Tradition», *Annals of American Geographers*, 69 (1), p. 157-164.
 MIGNOLO, W. (2000). *Local histories, global designs*. Princeton: Princeton University.
 YOUNG, R. (2001). *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Oxford: Black Publishers.

Perla Zusman

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 Universidad de Buenos Aires
 Instituto de Geografía
 perlazusman@yahoo.es

VILAGRASA, Joan (ed.)

Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)

Barcelona: Pagès Editors, 2000; 280 p.

La geografia històrica és una branca de la geografia interessada en l'estudi retrospectiu del territori i de les relacions entre la societat i el seu medi natural. Com a mostra de la importància que tenen els estudis temporals dins de la nostra disciplina, a finals de l'any 2000 es va publicar el llibre *Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)*. En la redacció d'aquesta obra, hi han participat investigadors i docents procedents de diferents universitats i institucions catalanes; gairebé tots són geògrafs, a excepció d'Enric Vicedo, historiador.

El llibre s'estructura en nou capítols i en cadascun s'analitza l'evolució d'un aspecte concret del territori català. Tots els capítols abasten el mateix període de temps i detallen gran part de la bibliografia publicada fins al moment sobre el tema que és objecte d'estudi. Al llarg de cada capítol també es concreta l'orienta-

ció actual de la investigació i es proposen nous temes de recerca per superar els buits d'informació existents.

En la presentació d'aquest llibre, Joan Vilagrassa descriu l'origen imprecís i l'evolució de la geografia històrica a Catalunya. Abans d'adoptar una perspectiva regionalista, la geografia històrica es va centrar, al nostre país, en l'estudi del factor geogràfic, en la història dels descobriments geogràfics i de les fronteres polítiques. Després de detallar treballs de recerca que mostren la influència de l'escola geogràfica francesa i de descriure les línies d'investigació desenvolupades a Catalunya amb l'entrada de la geografia a la universitat, l'autor fa referència al context on se situa aquesta obra, a la seva temàtica i al públic al qual va adreçat.

En el primer capítol, titulat «Els canvis demogràfics», Enric Mendizàbal ana-

litza el pas de l'antic règim demogràfic al nou règim demogràfic a Catalunya a partir dels canvis enregistrats en les migracions i en les taxes de natalitat i de mortalitat. L'autor diferencia sis grans etapes en l'evolució de la població catalana i concreta per a cada període els treballs realitzats i les fonts d'informació disponibles per a l'estudi de la població. Els temes que han gaudit de més importància dins de la geografia històrica catalana han estat el gran descens de la fecunditat entre 1900 i 1929, i l'arribada, durant aquest període, d'una primera onada d'immigrants provinents de la resta d'Espanya. L'impacte de les migracions i el desigual creixement de la població dins del territori català entre 1950 i 1974, esdevenen dos temes complementaris sobre els quals també s'han escrit moltes obres.

En els últims anys, els treballs que s'han fet sobre geografia de la població són estudis generals sobre els habitants de Catalunya o d'un àrea territorial més concreta. Estudis centrats en la disminució de la fecunditat; en les desigualtats socials davant la mort; en les migracions interiors o provinents de la resta d'Espanya, i en els impactes de la migració estrangera. Tal com es mostra a la bibliografia citada per l'autor al final d'aquest capítol, són nombroses les aportacions que s'han fet des del camp de la geografia a l'estudi de l'evolució de la població catalana i de la seva dinàmica actual.

En el segon capítol, «L'agricultura i el món rural», l'historiador Enric Vicedo descriu els canvis que ha experimentat l'agricultura i el món rural català al llarg dels segles XIX i XX. Per concretar aquestes transformacions, l'autor analitza l'evolució de l'estructura productiva i de les relacions socials. Posteriorment, centra la seva atenció en les formes d'associació dels propietaris i pagesos catalans, en la producció agrària i el mercat. L'ús de nous mètodes de fertilització química va permetre augmentar, des de finals del segle XIX fins a l'actualitat, el rendiment de la terra a

Catalunya. Aquestes innovacions es van introduir en un món rural articulat tradicionalment al voltant de la petita propietat pagesa i on predominava el treball familiar sobre l'assalariat. La crisi de la fi del segle i la demanda urbana d'aliments van contribuir a l'especialització productiva d'aquestes propietats i a la venda dels seus productes en el mercat.

L'autor considera la reforma agrària liberal i la crisi de la fi del segle XIX dos grans temes d'estudi sobre l'agricultura espanyola que han influït en l'anàlisi de l'agricultura catalana. Paral·lelament, proposa el desenvolupament de nous mètodes d'anàlisi i noves línies de recerca centrades en l'agricultura i el món rural català a partir dels anys quaranta; en el poble, la família i l'explotació agrària com a unitats d'estudi de la societat rural; en la integració de les economies pageses en el mercat i el paper de la dona en el procés productiu i reproductiu; així com en el món de les idees, de la cultura i de la mentalitat pagesa agrària contemporània. També reivindica la possibilitat de fer història comparada a partir del desenvolupament d'estudis comarcals i proposa una nova línia de recerca interdisciplinària entre l'economia i les ciències del sòl. La bibliografia recopilada per l'autor sobre agricultura i el món rural a Catalunya correspon bàsicament a historiadors, però, curiosament, no hi apareixen les aportacions realitzades sobre aquest tema per geògrafs com ara Salvador Llobet, Joan Vilà i Valentí o Josepa Cardó. Entre els historiadors citats destaquen principalment els nombrosos treballs que Ramon Garrabou ha realitzat sobre història agrària d'Espanya i de Catalunya, ja sigui de forma individual o en col·laboració amb altres autors.

El tercer capítol, «De la ramaderia tradicional a la ramaderia industrial», tracta sobre els canvis que ha experimentat l'activitat ramadera a Catalunya entre 1830 i 1970. Segons Francisco García Pascual, entre aquestes dates es passa d'una ramaderia tradicional a una ramaderia

industrial, amb una nova organització productiva, més rendible que l'agricultura i orientada al comerç amb la resta d'Espanya. En el període 1800-1900, l'autor destaca el fort retrocés de la ramaderia a causa de la desaparició de la Mesta, la crisi de la fi del segle i el desenvolupament de polítiques agràries que potenciaren l'expansió de l'agricultura. En el període 1900-1936, descriu el procés d'especialització productiva i territorial, i els canvis desencadenats en el volum i la composició del bestiar amb l'expansió de l'activitat ramadera propiciada per l'augment de la població i la demanda urbana. A partir de 1936, la modernització del sector ramader català queda trencada per la Guerra Civil i la política agrària desenvolupada pel govern franquista. L'onada modernitzadora es reprèn la dècada de 1950, amb el Pla d'Estabilització i la inserció de l'economia espanyola en el capitalisme internacional. L'estabulació total del bestiar, la concentració de la ramaderia a prop dels centres de consum, la dependència envers la indústria d'alimentació animal i de manipulació d'aliments esdevenen trets característics de la ramaderia catalana de finals del segle XX.

Malgrat que detalla un total de 129 citacions bibliogràfiques, l'autor critica l'escassa bibliografia aportada per les ciències socials sobre el tema de la geografia històrica de la ramaderia. També proposa noves línies d'investigació centrades en l'estudi de l'estructura socioeconòmica i territorial de la ramaderia entre 1800 i 1890; en el seu paper en l'acumulació de capital dins del sector agrari en els anys quaranta i en els mecanismes de penetració i de difusió de les formes de ramaderia industrial en el món rural català durant els anys cinquanta.

El quart capítol, «Les ciutats i la xarxa urbana», està escrit per Joan Ganau i Joan Vilagrasa. S'hi sintetitzen les característiques de la urbanització a Catalunya des del segle XVIII fins al període franquista, tot remarcant l'existència d'una biblio-

grafia abundant, dispersa i desigual, i el desconeixement que existeix sobre la formació de la xarxa urbana catalana a causa del predomini d'estudis sobre Barcelona. Els autors consideren que el creixement demogràfic i econòmic del segle XVIII va impulsar la formació de la xarxa urbana catalana i que la seva evolució ha estat marcada per la concentració de la indústria i de la població a l'àrea de Barcelona. En els darrers anys s'ha observat, però, una descentralització en benefici dels municipis perifèrics.

A més d'afirmar que el planejament urbanístic ha esdevingut una eina imprescindible en la planificació del creixement econòmic i demogràfic de moltes ciutats catalanes, els autors consideren que els plans d'ordenació elaborats per a la ciutat de Barcelona reflecteixen la ideologia i els criteris urbanístics de l'època i que abasten diferents escales de planejament. Pal que fa a l'ús i les formes d'apropiació de l'espai urbà, s'hi descriu la participació de l'Estat, dels propietaris de sòl o dels promotors immobiliaris en l'ordenació de la ciutat, i com les seves actuacions varien en funció del context polític i econòmic de l'època. Finalment, per mitjà de l'estudi de la diferenciació social i la qualificació de l'espai urbà, es manifesta que el creixement de les ciutats catalanes ha estat un procés paral·lel a la creació d'una ciutat segregada socialment, amb espais que presenten diferències i desigualtats en la qualitat de l'habitatge, dels equipaments i de les infraestructures. A la bibliografia citada pels autors s'ha de destacar les nombroses aportacions realitzades per geògrafs i arquitectes a l'estudi del sistema urbà i de les ciutats catalanes. Tal com s'ha esmentat abans, la majoria d'aquests treballs es refereixen, però, a la ciutat de Barcelona. A la manca d'estudis generals sobre Catalunya, cal sumar l'escassa recerca realitzada sobre la resta de ciutats catalanes o sobre la regió i l'àrea metropolitana.

En el cinquè capítol, «La geografia industrial», Josep Oliveras detalla aque-

lles obres més importants que tracten l'activitat artesanal i manufacturera desenvolupada a Catalunya durant l'època preindustrial, així com el procés d'industrialització catalana al llarg dels segles XIX i XX. L'autor també centra la seva atenció en les noves visions de la geografia industrial, tot remarcant l'interès de geògrafs i enginyers catalans per l'estudi dels sectors industrials, la distribució i la localització de la indústria tradicional i contemporània. Després d'analitzar les explicacions geogràfiques que Joan Vilà i Valentí, Salvador Llobet o Pau Vila donaren sobre els orígens i la distribució de la indústria moderna, l'autor concreta les aportacions dels economistes i geògrafs al coneixement de l'evolució de la indústria catalana durant les dècades de 1960, 1970 i 1980. Concretament, des de la geografia es posa de manifest l'actual procés de descentralització i de relocalització de la indústria, impulsat per les noves tecnologies de la comunicació.

L'autor critica l'escassa dedicació dels geògrafs a l'estudi de l'activitat industrial i reivindica la necessitat de diversificar les aproximacions utilitzades tradicionalment des del món universitari. Les 116 citacions bibliogràfiques referenciades al final d'aquest capítol deixen entreveure com els treballs publicats a partir dels anys noranta sobre la indústria catalana s'han centrat bàsicament en l'estudi de les seves transformacions, de la seva organització i dinàmica territorial. Paral·lelament, també han aparegut moltes obres dedicades a l'anàlisi de les colònies industrials tèxtils i minebres de la comarca del Berguedà. Malgrat l'escassa dedicació de les geògrafes a l'estudi de la indústria a Catalunya, les seves contribucions són marcades per la introducció de nous temes d'estudi, sobretot des d'una perspectiva de gènere.

En el sisè capítol, titulat «La formació de les xarxes de transport», Jaume Font analitza inicialment el paper dels transports com a factor de canvi econòmic i territorial. L'autor afirma que existeix una

relació directa entre la millora dels transports i l'avenç de la indústria, i considera que el desenvolupament dels transports dona lloc a un procés d'especialització productiva i de cohesió territorial. En segon lloc, descriu les aportacions de la geografia, de la història, de l'economia i del camp de la planificació a l'estudi dels sistemes i de les xarxes de transport dels segles XIX i XX. En els darrers decennis destaca l'aparició de llibres dedicats únicament a l'estudi dels transports i de les comunicacions, els quals s'havien abordat fins aleshores des d'apartats o capítols específics d'obres més generals.

A l'apartat dedicat a l'estudi de l'evolució del sistema de transports terrestres, l'autor descriu les obres que tracten sobre la trama viària preindustrial, i sobre el desenvolupament territorial de les comunicacions (correus, telègrafs i telèfons), del ferrocarril i de la xarxa de carreteres. Finalment, abans de concloure aquest capítol, es detallen els temes pendents d'estudi sobre els transports i aquells temes que requereixen estudis més aprofundits. Entre els primers, l'autor destaca la valoració de les polítiques de transport aplicades en els darrers vint anys per la Generalitat i l'Estat espanyol, i, per altra banda, les repercussions territorials i ambientals de les noves infraestructures i grans eixos viaris. La bibliografia citada al final del capítol posa de manifest el caràcter interdisciplinari dels estudis realitzats a Catalunya sobre transports i comunicacions. Les aportacions realitzades per urbanistes, enginyers i geògrafs s'han orientat bàsicament a l'estudi de l'evolució de la xarxa viària i ferroviària, en detriment dels transports marítim i aeri.

El setè capítol del llibre està escrit per Ignasi Aldomà i Jordi Martí Henneberg, i porta per títol «Els desequilibris territorials». Els autors intenten determinar les diferències territorials en el nivell de vida de la població catalana a partir de l'anàlisi de la distribució de la renda, del nivell de consum de béns específics o de les condi-

cions sanitàries a Catalunya. L'ús d'indicadors com ara el Producte Interior Brut o la Renda per Càpita permeten concretar una disminució de les desigualtats de renda entre les comarques més riques i les més pobres. Malgrat tot, els autors posen de manifest que les desigualtats varien segons l'escala d'observació i que en l'estudi d'àmbits territorials petits aquests indicadors tenen una eficàcia limitada.

Les diferències en el nivell de vida de la població catalana s'atribueixen fonamentalment als contrastos de localització de les activitats econòmiques sobre el territori. D'altra banda, es considera la política pública una eina que pot ajudar a equilibrar la distribució territorial de la riquesa. La disponibilitat de dades precises i fiables i la millora dels mètodes d'anàlisi han afavorit l'estudi dels desequilibris econòmics a Catalunya. A partir de la dècada de 1970 també s'han introduït nous conceptes per explicar i exemplificar les desigualtats territorials. Malgrat l'augment de les aportacions sobre aquest tema, els autors consideren que la Generalitat no utilitza aquests treballs per desenvolupar polítiques de redistribució de la riquesa.

En el vuitè capítol, «La divisió territorial», Jesús Burguenio analitza l'evolució de l'organització administrativa del territori català. Aquest és un tema cabdal de reflexió de la geografia catalana, però que tradicionalment ha estat restringit a l'estudi de les comarques. El mapa municipal i l'origen de les províncies i els partits judicials són, d'altra banda, temes pendents d'aprofundiment dins d'aquesta disciplina. L'autor inicia el seu estudi al segle XIX, moment en què Catalunya té una província dividida en dotze corregiments més el districte de la Val d'Aran. Els corregiments van substituir les vegueries d'origen medieval amb el Decret de Nova Planta. A escala local, es parla de corregiments i no de municipis, ja que la figura del batlle unifica la varietat de situacions i de règims administratius característics de l'Antic Règim.

Després de fer referència a la divisió eclesiàstica i la seva influència en la configuració del mapa municipal, l'autor descriu l'organització territorial derivada de les reformes liberals de la segona meitat del segle XIX. Aquestes van comportar la fragmentació del Principat en quatre províncies, la creació dels partits judicials i una disminució del nombre de municipis catalans. La divisió judicial és considerada una divisió racional i moderna, i la primera interpretació contemporània de l'estructura comarcal del país. A més a més, la divisió provincial també té un origen indestruïble de la formació dels partits judicials. Posteriorment, l'autor explica les reformes i els projectes que van caracteritzar la formació del mapa municipal. Aquest capítol es tanca amb l'estudi de la proposta de divisió comarcal de la Generalitat Republicana i dels seus elements de ruptura i de continuïtat amb el comarcalisme històric.

El capítol novè, titulat «La cartografia», està escrit per Maria Carme Montaner, Francesc Nadal i Luis Urteaga. Els autors hi descriuen els estudis realitzats sobre la història de la cartografia de Catalunya durant els segles XIX i XX, no només referenciant els treballs sobre qualsevol document cartogràfic del territori català, sinó també detallant els estudis existents sobre cartògrafs i organismes cartogràfics catalans que han elaborat mapes de Catalunya. Paral·lelament a aquest objectiu, els autors analitzen els factors que van potenciar la configuració d'aquesta disciplina en el món occidental durant el segle XIX. Entre aquests factors es destaquen la institucionalització de la geografia, la proliferació de cartoteques i l'expansió del mercat de mapes antics. També centren la seva atenció en el desenvolupament de la història de la cartografia al nostre país, tenint en compte el paper desenvolupat pel corrent cultural de la Renaixença, el moviment excursionista, els arquitectes, el geògraf E. Ribas i Virgili i la progressiva aparició de cartoteques. Aquestes ins-

titucions expliquen el notable creixement que ha experimentat la cartografia contemporània, però, segons els autors, la història de la cartografia espanyola i catalana dels segles XIX i XX encara presenta buits molt importants.

Som davant d'un llibre on se sintetitzen les transformacions territorials que s'han produït a Catalunya durant els segles XIX i XX. Per concretar aquestes transformacions, els autors analitzen l'evolució de la divisió administrativa, els canvis demogràfics que s'han produït a les ciutats i al món rural, i els processos de modernització que han afectat els transports, les comunicacions i diferents sectors de l'economia (agricultura, ramaderia i indústria). El capítol dedicat a la història de la cartografia posa de manifest la presència de temes que no contribueixen a explicar directament les transformacions territorials a Catalunya. D'altra banda, queden pendents d'analitzar aspectes tan importants com l'evolució del paisatge, del medi ambient, dels serveis, del turisme, de la geografia cultural o de la geografia del gènere al nostre país des de la perspectiva de la geografia històrica.

Un dels aspectes més importants que es deriven de la lectura d'aquest llibre és la possibilitat de conèixer les tendències de la investigació desenvolupada al llarg del temps dins de les diferents branques de la geografia. En aquest sentit, el llibre té una estructura unitària, perquè, a més d'emmarcar-se en el mateix període de temps, tots els capítols recopilen bona part de la bibliografia publicada sobre el tema

que és objecte d'estudi. A diferència de la resta, la bibliografia citada al capítol «Els desequilibris territorials» és molt actual, ja que els autors analitzen els indicadors que permeten mesurar les desigualtats econòmiques i socials, i no tant l'evolució històrica a llarg termini de la distribució territorial de la riquesa a Catalunya. Els autors del llibre presenten la informació de forma ordenada i coherent, però, a excepció del primer capítol, no hi apareix cap taula estadística que exemplifiqui els fets que s'estan estudiant i que permeti accedir ràpidament a la informació exposada. Curiosament, en els diferents capítols tampoc no apareixen gràfics ni mapes. Si bé aquest és un aspecte que cal tenir present en properes edicions, també seria beneficiós disposar de la participació d'un nombre més equilibrat de professionals que reflecteixi les grans aportacions que estan fent les dones, en aquests moments, dins del món de la geografia.

En definitiva, aquesta obra esdevé una aportació fonamental de la geografia històrica al coneixement del territori català i se'n recomana la lectura, ús o consulta a estudiants i investigadors vinculats a les ciències socials, no solament per l'àmplia documentació que ofereix, sinó també pel fet de proposar noves i molt interessants línies de recerca.

Ester Nasarre Vázquez

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
MariaEster.Nasarre@uab.es

MARCHETTI, Mauro; RIVAS, Victoria (eds.)
Geomorphology and Environmental Impact Assessment
Amsterdam: A. A. Balkema Publishers, 2001, 221 p.

Ens trobem davant d'un recull d'articles, la majoria dels quals corresponen a aportacions que van ser presentades al Simpòsium Especial titulat «Geomorphology and Environmental Impact Assessment»

dins del 6è Congrés Espanyol i Conferència Internacional de Geologia Ambiental i Planificació dels Usos del Sòl a Granada. Els editors han mantingut el mateix nom del simpòsium per titular

el llibre; una possible traducció del qual seria *Geomorfologia i avaluació d'impacte ambiental*.

El contingut de l'obra s'endinsa en l'estreta relació que hi ha entre la geomorfologia i l'avaluació d'impacte ambiental, i ofereix una gran varietat d'enfocaments d'aquest tema.

La presentació d'una dotzena de casos d'estudi cobreix una gran varietat d'impactes ambientals derivats de les distintes activitats humanes (extraccions, infraestructures de comunicació, gestió de rius, desenvolupament urbà, ordenació d'usos, entre d'altres), de diferents realitats geomorfològiques i en el marc de diversos medis naturals. Amb aquesta gran amplitud de perspectives, els casos d'estudi presentats ofereixen una guia metodològica molt completa, bo i tractant algunes de les dades de la manera més tradicional, però també utilitzant eines i tècniques de SIG.

El primer article, presentat pels editors i que serveix com a introducció, justifica la importància dels estudis geomorfològics per evitar situacions de risc per a la societat i les seves activitats. La necessitat d'entendre els processos naturals, per una banda, i d'identificar els efectes de les modificacions potencials introduïdes per l'activitat humana, per l'altra, són els objectius principals de qualsevol estudi d'impacte ambiental. Reconeixen una falta de conscienciació del públic en general, un desconeixement de la interacció dels fenòmens del medi ambient, la manca d'eines específiques per mesurar l'avaluació de les interaccions, dels processos geomorfològics i de les activitats humanes, entre moltes altres mancances. Presenten el SIG com una bona eina per definir i construir un marc equilibrador, per facilitar els procediments de càlcul i sobretot per a la modelització espacial.

L'obra recull diferents casos d'estudis inconnexos entre ells, dels quals en presentem una breu pinzellada a continuació. El segon text presenta un canvi del

paisatge causat per l'acció humana en els últims quaranta anys a causa de les extraccions fetes sota el nivell freàtic, la qual cosa ha creat depressions en el terreny. Ho exemplifica a la plana del Po al nord d'Itàlia, explicant les repercussions de la situació hidrogeològica i de l'aspecte físic exterior; parla de les conseqüències causades (inundacions, dificultat per recuperar la vegetació típica de la zona i la fertilitat del sòl). L'article següent presenta models de predicció per zonificar els desprendiments perillosos. És un estudi molt tècnic, quantitatiu, que permet fer una anàlisi comparativa i un mapa de riscos. Personalment, penso que és molt específic i que cal estar familiaritzat amb aquest llenguatge per seguir-lo.

A través de dos casos —un d'alemany i l'altre d'holandès—, l'equip pluridisciplinari que ha fet l'estudi, analitza la complexa relació entre la reutilització del sòl i el medi natural i socioeconòmic. Presenten un projecte d'avaluació de riscos i de planificació correctiva d'una zona contaminada, una mina danyada. Una investigació així ens pot ajudar a evitar decisions equivocades i a canviar la percepció general de la contaminació.

La cinquena anàlisi presenta un cas de sobreexplotació. Molts turistes es concentren puntualment —en dues estacions de l'any— a Moena (una ciutat de les Dolomites), que es troba a la intersecció de tres valls i per això volen construir-hi una ronda. Han fet l'estudi d'impacte tenint en compte l'activitat geomorfològica combinada amb la fragilitat. Aquest fet els ha permès veure la vulnerabilitat del projecte i el perill que aquesta carretera representaria. La indentificació dels agents geomorfològics i dels riscos permet que el component geomorfològic (fins ara ignorat) sigui entès i valorat dins d'un estudi d'impacte ambiental. A mesura que s'avança en el llibre, hom s'adona de la importància d'aquesta variable que fins ara no es considerava important i es tenia en compte molt poques vegades. La

publicació d'aquest llibre pot ser un bon recurs per a la conscienciació de la gent, tot i que segurament no arribarà a les mans de qui ha de prendre les decisions en aquest àmbit.

L'article següent parla de la modificació de les condicions naturals dels rius per poder servir millor a les necessitats humanes seguint una teoria ecològica. Amb l'afirmació «treballar amb el riu i no contra ell», l'autor defensa el principi de preservació de canals amb característiques naturals com ara els meandres, l'estabilització dels bancs o la retenció dels hàbitats. En el text assegura que són intervencions d'alta qualitat, tot i que l'heterogeneïtat es redueix. Ens descriu la regulació ambiental del riu i els procediments per mantenir-lo.

El cas d'estudi que segueix, observa l'impacte que provoca la sal que és transportada pel vent a la costa mediterrània i, concretament, a la plana de l'Empordà. La degradació del sòl —entre 300 i 1.300 metres de la costa— i la qualitat de l'aigua són les principals conseqüències de l'impacte. Un altre article tracta el tema de la regeneració ambiental pel fet d'abandonar zones dins d'àrees protegides amb l'objectiu de suggerir solucions. Els autors defensen una gestió multidisciplinària, atesa la complexitat del tema: veuen els pitjors efectes en el paisatge, en la no-ordenació, problemes d'estabilitat, etc. Mostren una situació real prop de Roma.

Un equip pluridisciplinari espanyol presenta una anàlisi de paisatge basada en unitats ambientals homogènies i àrees visuals. Utilitzen les unitats geomorfològiques com a base del treball descrivint els paisatges (elements, interrelacions i processos) i les seves potencialitats. Combina la descripció física (la geologia i la geomorfologia són les condicions més importants) i les característiques visuals (les unitats de paisatge serveixen per ordenar —a través de la cartografia— i gestionar) per sensibilitzar sobre els impactes de les activitats humanes.

Els dos capítols següents parlen de temes d'aigua: el primer demostra com els models simulatius es poden utilitzar per estimar els efectes del tractament i l'ús del sòl en la producció d'escolaments. Combinar models hidrològics amb treball de camp és una eina que l'autor creu essencial per avaluar impactes ambientals i sobretot per poder fer prediccions a través d'anàlisis sensibles. Es reduiria l'escolament a la conca de l'Ouveze (França) si s'aplanés el sòl després de cultivar-hi, ja que són sòls de margues sorrenques. El segon reitera la importància de considerar els processos geomorfològics dins d'un estudi d'impacte. Descriu el creixement descontrolat d'una ciutat que es troba a la plana al·luvial del riu Acre (Brasil) i les pèrdues econòmiques i els problemes socials que es deriven de les inundacions i els moviments de massa que s'han produït a les darreres dècades. Presenta les limitacions de les pràctiques habituals dels estudis d'impacte i l'augment qualitatiu si s'incorpora el vessant geomorfològic en els estudis ambientals.

Una altra aportació que es va fer al simposium proposa uns mètodes per valorar i avaluar els impactes al territori i l'erosió del sòl provocats per unes pistes d'esquí que es volen fer en un antic circ glacial a Vosges (França). Els impactes es quantifiquen utilitzant el SIG i un model empíric d'erosió del sòl. S'hi proposen quatre alternatives de pistes parant una gran atenció a la geomorfologia i a la pèrdua del sòl i s'escull la més favorable comparant l'impacte amb aspectes de viabilitat. L'aspecte geomorfològic, en aquest cas, es defineix com els canvis en els processos del territori i del paisatge.

En el penúltim text es presenta una aproximació per organitzar i estructurar la integració de la geomorfologia per ajudar a descriure i valorar el paisatge. S'ha aplicat en un ambient mediterrani, a la província de València, tot i que es pot aplicar a d'altres medis. El mètode es basa

en la definició de quatre propietats bàsiques del paisatge: la qualitat intrínseca i extrínseca del paisatge i la fragilitat intrínseca i extrínseca del paisatge. Aquestes propietats són combinades per obtenir la qualitat ambiental del paisatge, poder-la valorar i avaluar. Ens servirà per conservar o rehabilitar zones i poder-hi minimitzar els impactes.

I, finalment, s'hi presenten aplicacions del SIG per l'avaluar impactes ambientals a través del cas d'un projecte de construcció d'una autopista als Alps. Aquest estudi fa una anàlisi d'avaluació d'impacte amb SIG de manera efectiva i crítica que permet prendre decisions, emfasitzar i centrar-se en el rol de la geomorfologia, de la geologia i de l'ús del sòl en la valoració de qualsevol tipus d'impacte. Ens presenta aquesta tecnologia com una eina molt útil i eficaç per treballar aquests temes. Últimament, un gran nombre d'estudis s'han concentrat en el paper del SIG a l'hora d'ordenar el paisatge i fer anàlisis ambientals.

La conclusió de l'obra és que l'avaluació d'impacte ambiental ha de ser sempre considerada com una perspectiva integrada que inclou diferents disciplines per cobrir totes les variables ambientals i humanes que s'han de tenir en compte abans de fer qualsevol intervenció. Cal destacar la importància de la geomorfologia en aquests estudis —queda palès en els diferents capítols del llibre—.

Geomorphology and Environmental Impact Assessment, en el fons, no és més que un recull de les actes d'un congrés al qual se li ha volgut donar una estructura de llibre. Per bé que segurament s'ha procedit a una selecció, no s'ha pogut evitar una certa heterogeneïtat en els continguts i el que hauria pogut ser riquesa de continguts, més aviat cau en una dispersió. Penso que els editors no han sabut donar coherència ni establir un fil conductor a la catorzena d'articles inclosos en el llibre. L'estructura no et permet aprofundir el tema, ja que són petites aportacions de

casos concrets i no mantenen cap mena de lligam entre ells.

Malgrat tot això, és important destacar-ne complementàriament els aspectes positius: el recull ens demostra que els efectes que es poden desenvolupar fruit de l'oblit o de fer els ulls grossos a l'hora d'actuar en el medi poden ser desastrosos i molt perjudicials per a l'activitat humana i la seva supervivència. Presenta una gran visió dels mètodes i enfocaments, sovint de caràcter interdisciplinari, posant l'èmfasi en la integració de l'anàlisi geomorfològica dins dels processos generals de l'avaluació ambiental. La segona gran virtut és que demostra la gran varietat de temes i problemàtiques que s'engloben dins del medi ambient, l'ampli ventall de casos que existeixen i que es podrien evitar estudiant i coneixent millor el medi en el qual treballem i/o vivim.

Geomorphology and Environmental Impact Assessment és una obra interessant per a geomorfolòlegs i per a tots aquells interessats en la gestió i avaluació ambiental, com ara biòlegs, geògrafs, arquitectes i enginyers. És un recull molt ric en aportacions —14 articles—, en la quantitat d'autors i autores que hi participen —33— i en la diversitat cultural —7 països diferents— i pluridisciplinària que ofereix. Són aportacions curtes, molt concretes, amb conclusions detallades i sovint s'acompanyen de gràfiques, fotos, esquemes i mapes.

És un llibre de lectura recomanada per a aquelles persones que vulguin conèixer casos d'intervenció ambiental problemàtics i descobrir alguns model de gestió per solucionar-los o, si més no, diferents propostes d'avaluació per evitar desastres ambientals. L'obra és rica en bibliografia, ja que se'n troba una d'específica al final de cada article.

Núria Matamala Fargas

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Geografia

atamairun@hotmail.com